

ZBORNA CRKVA MARIJINOG UZNESENJA U STAROM PAGU

Miljenko Jurković

UDK 726.54.033.4(497.13) Pag „13”
Izvorni znanstveni rad
Filozofski fakultet, Zagreb

Na osnovi dokumenata i stilske analize i kolegijalna crkva Marijinog Uznesenja u Starom Pagu datira se u rano 14. st., a njeno podizanje dovodi u vezu s uzdignućem paške crkve na čast kolegijalne. Tlocrtni oblik građevine preuzet je direktno iz Zadra i objašnjava se tradicionalizmom sredine, a siromaštvo oblika ekonomskom moći paške komune. Strogost i čistoća volumena rezultat je kako već prihvaćenih načela franjevačke i dominikanske arhitekture, tako i odraz strogih načela života kolegijalnog kaptola.

Crkva Marijinog Uznesenja jedina je građevina Starog Paga koja nije propala po izgradnji novog, planiranog Grada, kojemu je kamen temeljac postavljen 1443. godine.¹ Okružena ruševinama naselja nesretno okrenutog buri, ali nedirnutog srednjovjekovnog urbanizma, otvara se pročeljem na gradski trg, dominirajući na uzvisini paškim solanama i dnom paškoga zaljeva.

Od propadanja je nije spasilo samo uspostavljanje franjevačkog samostana koji bijaše izgrađen uz crkvu iza 1589. godine,² već i to što su, unatoč tome što preseljenjem grada i dovršenjem nove kolegijalne crkve gubi funkciju glavnog gradskog svetišta, u njoj su i dalje kanonici paškog kolegijalnog kaptola redovito obavljali obrede. Još 1579, naime, prije negoli je pripala franjevcima, vizitator Valier opisujući crkvu kaže: »... et altari in quo celebratur omnibus diebus...«³

Nije crkva sv. Marije promakla istraživačima, ponajprije zbog skladne fasade, djelo majstora Pavla iz Sulmone iz 1392. godine. Prema riječima C. Fiskovića, koji je prvi o njoj pisao, pročelje crkve ima romanički obris uzdignutog srednjeg dijela zabata, koji apulijskim načinom strši nad krovom (daje viši izgled i pokazuje unutrašnju razdiobu), a horizontalni vijenci obrubljuju kosine i dijele pročelje u tri dijela.⁴

¹ C. Fisković, Bilješke o paškim spomenicima, Ljetopis JAZU 57, Zagreb 1953., str. 53.

² C. F. Bianchi, Zara Cristiana II, Zadar 1879., str. 35; C. Fisković, nav. dj., str. 57.

³ Historijski arhiv Zadar (HAZd), Apostolska vizitacija A. Valiera, mikrofilm, fol. 11.

⁴ C. Fisković, nav. dj., str. 56.

Proučavajući u nekoliko navrata djelo majstora Pavla iz Sulmone, I. Petricioli dao je temeljan opis fasade i analizu skulptura,⁵ a R. Ivančević je, proučavajući crkvu u Novom Gradu, uspoređivao njihove ikonografske teme.⁶ I dok I. Petricioli, kao i C. Fisković, smatra fasadu punom, zatvorenom, romaničkom,⁷ po R. Ivančeviću ona »se uklapa odnosom širine i visine, lunetom portala, visinom prvog vijenca, lociranjem reljefa Pantokratora u mrežu triangulature (istokračnog trokuta), tipičnu za gotičke konstrukcije.«⁸

Fasada crkve Marijina Uznesenja puna je ploha građena klesancima, s jedinim otvorima portala u donjoj i rozete u zabatnoj zoni. »Portal s polukružnom lunetom sa dva polukružna luka koji je uokviruju i glatkim dovratnim stupovima, od kojih je vanjski par s četvrtastim deblima, a unutarnji s okruglim, ima romanički oblik. Biljni ukrasi na kapitelima i figuralna kompozicija Bogorodice zaštitnice u luneti izrazito su gotički. Na samom tjemenu luka završni glatki rub okvira prelazi u šiljak i povezuje se s vijencem koji na fasadi odvaja prizemlje od kosine krova sporednih lađa. Taj vijenac u tjemenu portala tvori također šiljak, ukazujući na neki način na gotički šiljasti luk. Na tjemenu portala, unutar šiljka, isklesan je reljef Agnus Dei sa zastavom, a ispod šiljka na vijencu gotički trostruki list.«⁹ Dva lava flankiraju šiljak, a nad njim je ploča s prikazom arhandela Gabrijela koji u ruci drži kalež sa stapkom i cvijetom ljiljana. Pod nogama su mu dva grba i reljefna ruža između. Na desnom je grbu orao, a lijevi je otklesan. Na crtežu M. Sabljara raspoznaje se reljefna vertikalna traka u osi grba.¹⁰ Ispod grba teče natpis:

+ AÑO. A NAT. DÑI. M. III. LXXXX. II.

H. OP. FĀI. MĀR. PAUL(US) DE SULMOA¹¹

Sa strana arhandela Gabrijela dva su otklesana grba. U zabatnoj pak zoni izvedena je rozeta koju flankiraju dva mala andela. Nad rozetom je otučen lav sv. Marka, a nad njim reljef Krista. Sa strana su dva simetrična sv. Jurja, od kojih je desni različit od ostalih skulptura i nije djelo Pavla iz Sulmone.¹² R. Ivančević je mišljenja da je to možda trebao biti sv. Mihovil, ili da je pak ugrađen reljef što se našao pri ruci.¹³ Zbog kvalitete rada u odnosu na Paulusove reljefe, E. Hilje odbacuje tu mogućnost, smatrajući rad kasnijim.¹⁴ Na uglovima fasade, u najdonjoj zo-

⁵ I. Petricioli, Tragom kipara »Paulusa de Sulmona«, Fiskovićev zbornik I (Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji / = PPUD/ 21, Split 1980., str. 252–266; Isti, Graditelj i kipar »Paulus de Sulmona«, Tragom srednjovjekovnih umjetnika, Zagreb, 1983., str. 118–134.

⁶ R. Ivančević, Reinterpretacija zborne crkve u Pagu, Peristil 25, Zagreb 1982., str. 53–80.

⁷ C. Fisković, nav. dj., str. 57, smatra je romaničko-gotičkom. I. Petricioli, Tragom kipara . . . , str. 264, bilj. 14, smatra je retardiranom romaničkom građevinom.

⁸ R. Ivančević, nav. dj., str. 62.

⁹ I. Petricioli, Graditelj i kipar . . . str. 122; Isti, Tragom kipara . . . , str. 253.

¹⁰ M. Sabljari, Bilješke iz putnih notesa po Pagu, teka 5, str. 40, rukopis u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture, Zagreb.

¹¹ Objavili su ga C. Fisković, nav. dj., str. 56, i I. Petricioli, Graditelj i kipar . . . , str. 122.

¹² I. Petricioli, Graditelj i kipar . . . , str. 124.

¹³ R. Ivančević, nav. dj., str. 77.

¹⁴ E. Hilje, Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću, magistarska radnja (daktilografirana), Zagreb 1988., str. 79. Hilje iznosi zanimljivu hipotezu, vrlo vjerojatnu, da je na tom mjestu bio lik sv. Krševana, koji je prilikom postavlja-

ni ispod vijenca, ugrađena su dva zgrčena ljudska lika poput telamona¹⁵ ili personifikacija dana i noći.¹⁶

No, nije fasada majstora Pavla iz Sulmone, osim što zaslužuje iscrpnu ikonografsku analizu, nimalo upitna. Definiramo li ju kao ranogotičku kao R. Ivančević,¹⁷ ili romaničko-gotičku kao C. Fisković,¹⁸ ostaje fiksno datirana natpisom u 1392. godinu. Crkva Marijinog Uznesenja postavlja dva pitanja na koja valja pružiti odgovor. Nije, naime, dosad riješeno pitanje njezine datacije, a potom i obrazloženje njezinog oblika, neuobičajenog za vrijeme izgradnje.

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, pročelje

Iako oblikovno jednostavna, ali vrlo zanimljiva, građevina nikad nije bila monografski obrađena. U sadržajnim raspravama o njenoj kasnije pridodanoj fasadi, ili pak u raspravama o novoj kolegijalnoj crkvi planiranog Grada, koje je izvedba u više pogleda imitirala staru crkvu, kolegijalna crkva Marijinog Uznesenja u Starom Pagu bijaše tek usputno doticana.

I dok je M. Suić smatrao da je kolegijalna crkva bila ranije izgrađena, a fasada naknadno pridodana,¹⁹ prvi istraživači koji su se bavili crkvom, C. Fisković i potom I. Petricioli, smatrahu da je čitava izgrađena 1392. godine od majstora Pavla.²⁰ R. Ivančević je potom pobio tu moguć-

nja simbola novoga gospodara — mletačkog lava — zamijenjen još jednim likom pašskog zaštitnika sv. Jurja. Kao potporu tome iznosi i podatak da su ta dva reljefa izrađena u istom kamenu, različitim od svih ostalih na fasadi.

¹⁵ I. Petricioli, Graditelj i kipar . . . , str. 124.

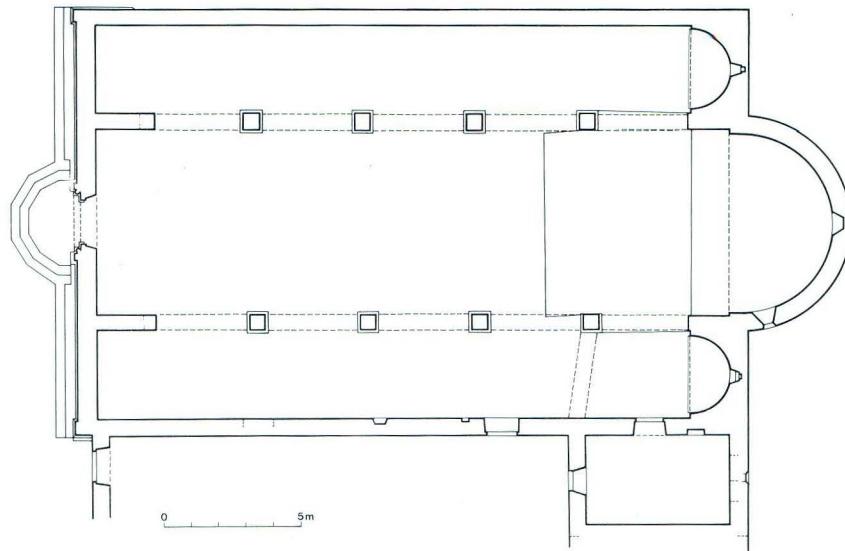
¹⁶ R. Ivančević, nav. dj., str. 77.

¹⁷ Isto, str. 62.

¹⁸ C. Fisković, nav. dj., str. 56.

¹⁹ M. Suić, Pag, Zadar 1953., str. 77.

²⁰ C. Fisković, nav. dj., str. 57; I. Petricioli, Tragom kipara . . . , str. 264, bilj. 14.

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, tlocrt (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek)

nost navodeći nekoliko razloga. Pravilno je primijetio da je fasada naknadno pridodana, što pokazuje »građevinsko-konstruktivna analiza«: na sjevernom zidu vidi se promjena građe od sitnih, grublje obrađenih tesanaca do većih, pravilno klesanih kvadera.²¹ Na unutrašnjem licu sjevernog zida taj je spoj starog i novog uz poremećenu međuzonu doista vidljiv, a izvana je razlika očita samo u posljednjem vertikalnom nizu kvadera koji već pripada fasadi.

Ostali razlozi, međutim, koje Ivančević navodi u prilog tvrdnji da Paulus iz Sulmone nije mogao biti graditelj paške crkve ne mogu se u tom smislu koristiti, već sasvim neovisno, bit će korisni za direktno osvijetljavanje sredine u kojoj crkva nastaje. Naime, svetište kolegijalne crkve u Starom Pagu, s istaknutom središnjom polukružnom apsidom i dvije bočne utopljene u začelni zid, prema riječima R. Ivančevića je »regionalni tip istarske predromaničke i romaničke arhitekture utemeljen još u ranobizantskoj tradiciji« i »takve tipski ranoromaničke apside stare paške crkve bile bi nerazmjerna retardacija za autora gotičkih skulptura pročelja.«²² Sasvim je, dakako, nezamislivo da bi se istarski tip, koji, uzgred, češće ima sve tri apside upisane u ravni začelni zid, protegao do Paga bez ijednog takvog primjera na Kvarnerskim otocima, pa Ivančević posve ispravno utvrđuje da se graditelj paške crkve ugledao na identičan primjer zadarske katedrale.²³ Ali onda to ne može biti argument da crkva nije djelo Pavla iz Sulmone, jer se i on, da je i bio njezin graditelj, mogao, bez obzira na poznavanje svih gotičkih rješenja, ugledati na zadarski primjer. S druge pak strane, takove apside nikako

²¹ R. Ivančević, nav. dj., str. 58.

²² Isto, str. 57.

²³ Isto.

nisu »tipski ranoromaničke«, kao što to nije ni zadarsko svetište, a i inače baš ranoromaničke crkve Dalmacije vrlo rijetko koriste taj oblik. No, ispravno uočavanje imitiranja zadarskog rješenja bit će dragocjeno u razmatranju pitanja retardacije i fenomena lokalnog tradicionalizma paške sredine.

Postoji, pak, i mnogo čvršći argument po kojem kolegijalnu crkvu Marijinog Uznesenja u Starom Pagu treba datirati gotovo stoljeće ranije od pregradnje njena pročelja 1392. godine. Naime, u dokumentima se crkva više puta spominje u prvoj polovini 14. stoljeća, točnije 1329. i 1330. kao S. Maria Maioris.²⁴

Crkva Marijinog Uznesenja je trobrodna troapsidalna bazilika, kojoj unutrašnjost na tri broda dijeli pet pari zidanih stubova. Posljednji na zapadnoj strani je polustub, vezan za pročelje antama iste širine. Za dužinu anti od polustubova do pročelja crkva je produžena prilikom izgradnje nove fasade 1392. godine.²⁵ Stubovi imaju neprofilirane visoke baze, a s gornje su strane omeđeni jakim pločastim impostima, nad kojima se izvijaju polukružni lukovi. S istočne strane srednji brod završava velikom istaknutom polukružnom apsidom, dok su dvije bočne upisane u začelni zid.

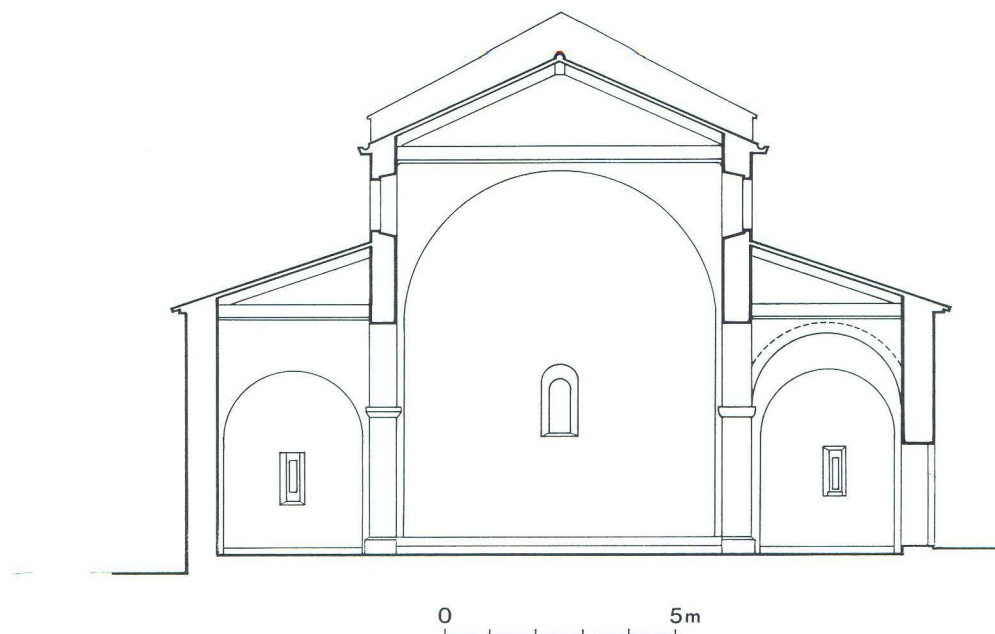
Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, unutrašnjost — pogled prema ulazu

Crkva je zidana od slabo obrađenih tesanaca, i nesumnjivo bila žbukana izvana i iznutra. U gornjem dijelu, nad arkaturama naziru se kasnije promjene. One su svakako nastale u doba baroka, kada crkva dobiva ravan drveni strop umjesto otvorenog krovišta, i kada se na svakoj strani otvara po jedan veliki polukružni prozor.²⁶ Tada su gornje zo-

²⁴ U spisima bilježnika Gerarda iz Padove: *M. Zjačić — J. Stipišić*, Spisi zadarskih bilježnika (SZB) II, Zadar 1969., str. 192, 193, 196, 197. itd.

²⁵ *R. Ivančević*, nav. dj., str. 58.

²⁶ *C. Fisković*, nav. dj., str. 57.

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, poprečni presjek s pogledom na apside

ne prilično perturbirane, a raniji bazilikalni otvori tek se na pojedinim mjestima mogu naslutiti.

Druge se promjene uočavaju na apsidalnom dijelu, premda se njihova susljednost ne može sa sigurnošću pratiti. Najkasnija je promjena sasvim sigurno vezana za vrijeme nakon osnivanja samostana minorita 1589. godine. Tad se nad posljednjim interkolumnijem južnog broda skida krovšte, te se na tom prostoru i nad sakristijom podiže kat. Taj je prostor u crkvi ojačan postavljanjem poprečnog luka između prvog stuba i južnog zida na mjestu gdje završava zapadni zid sakristije, dakle najčvršćem položaju, što objašnjava nepravilan smještaj samog luka. On je zidan od vrlo tankih ploča, a ispuna do novog stropa lošim tesancima. Istovremeno je probijen malen četvrtast prozor iz te prostorije s pogledom na svetište crkve.²⁷

Da je ta prostorija nad sakristijom i južnim brodom vezana uz podizanje samostanske zgrade vidljivo je po strukturi zida. Naime, u toj gornjoj zoni nema reza između nove zgrade i te prostorije, kakva je u prizemlju, odjeljujući sakristiju od samostanskog zida. Sama sakristija također nije izvorno vezana uz crkvu, već joj je pridodana, o čemu svjedoči rez u zidnoj masi.

Promjene su se dogodile i na samim apsidalnim završecima crkve. Srednja, glavna apsida imala je u dnu prozor polukružnog lučnog nadvoja koji je kasnije zazidan. Iznutra je zidan loše obrađenim tesancima,

²⁷ J. Hubert, *L'érémisme et l'archéologie*, Atti della II Settimana di studio, Mendola 1962., Milano 1965., str. 486, veže takve prozorčice u sobama vezanim uz svetište s rekluzama, a one su još od ranog srednjeg vijeka rezultat težnje za stalnim prisustvom uz najsvetije mjesto u crkvi.

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, unutrašnjost — pogled na glavnu apsidu

a vanjska mu se struktura ne vidi zbog žbuke. Drugi prozor u centralnoj apsidi nalazi se na njenom južnom boku. Okvir mu je od finih klesanaca, s gornje strane lučno zaobljen, blago u šiljak. Obrada okvira, širenje luka i špaleta prema unutra, te postojanje zazidanog središnjeg prozora svjedoče da je taj kasnije probijen, vjerojatno u vrijeme podizanja nove fasade, za što nema stilskih kontradikcija. Njegovo probijanje svakako je vezano uz promjenu obreda na oltaru crkve, odnosno podizanju oltarnog retable koji je nužno zatvorio središnji prozor i zahtijevao bočno osvjjetljenje.

Apside bočnih brodova završavaju prozorom u dnu, uskim vertikalnim prorezom koji se prema unutra i prema van širi. Prozoru sjeverne apsde se vanjsko lice ne vidi zbog žbuke, dok onome na južnoj strani izvana okvir pravokutnika čine fini klesanci s karakterističnim natprozornikom manje širine od doprozornika, čestim od 13. stoljeća dalje.

Druga vrata na južnom zidu crkve, zapadno od sakristije, vodila su u danas nestalu krstionicu sv. Ivana. Prije dolaska franjevac, koji su na tom mjestu izgradili cisternu, Valier daje opis u kojem kaže da je već u vrlo lošem stanju.²⁸

Sjeverozapadno od crkve nalaze se ostaci zvonika u visini prizemlja, s ulazom okrenutim prema trgu i crkvi, i sačuvanim bačvastim svodom.²⁹

Pitanje datacije crkve sv. Marije pokazuje se na temelju stilske analize nerješivim. Osim kronološki fiksirane fasade, premalo je podataka zbog jednostavnosti oblika i siromaštva gradnje. Tlocrtnom dispozicijom ona pokazuje da, kadgod nastala, preuzima oblik uzora. Stoga njezina isturena apsida i »učahurene« bočne ne mogu biti element datacije. Crkva je romanička po svojoj arkaturi, lukovima, apsidalnom prostoru.³⁰ Ona je siromašno građena, sa stubovima i impostnim pločama umjesto stupovima i kapitelima, što je odraz ekonomske moći paške komune, ali, ona je stoga očišćena od svakog dekora, s čistim geometrijskim obrisom i volumenom, čime se približava načelima franjevačke i dominikanske gotike, proizašle još iz cistercitske ideje.

Povijesni podaci i pisani izvori mogu, međutim, pomoći i točnijem datiranju crkve i objašnjenju njezina baš takvog izgleda.

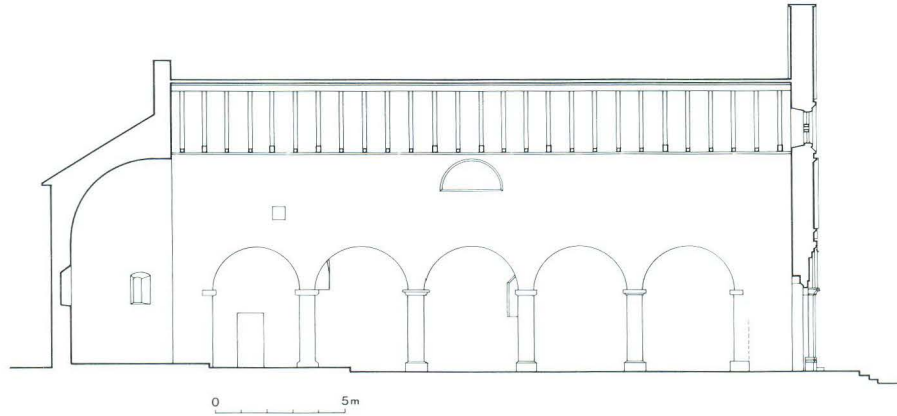
Već sam naveo da mnoge oporuke spominju crkvu sv. Marije Maioris 1329. i 1330. godine u kojima se govori o ukopu kod crkve. Ona je već tada velika crkva, kako joj ime kaže, pa je teško vjerovati da bi se u vrijeme Pavla iz Sulmone trebala graditi veća. Nadalje, u oporuci iz 1329. godine, Marija, žena Petra Vodopije, hoće se pokopati »apud ecc. S. Marie Maioris in sepultura patris mei.«³¹ Na temelju tog podatka može se pomaknuti vrijeme nastanka crkve još malo unatrag. Međutim, možda je najvredniji podatak, koji su škrti izvori sačuvali, onaj iz 1318. godine, nastao prilikom gradnje samostana sv. Margarite u Pagu. Juranus Poganičić i žena mu Milica sagradili su crkvu sv. Margarite, opremili je i dali benediktinkama. Dokument je napravljen »in capitulo monasterium

²⁸ Valier, fol. 11: »... cum baptistero lapideo cum tribus gradis sito in medio ecc...«

²⁹ R. Ivančević, nav. dj., str. 75.

³⁰ C. Fisković, nav. dj., str. 56.

³¹ SZB II, str. 200.

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, uzdužni presjek prema jugu

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, unutrašnjost

sancte Marie M...³² Osim što pomice postojanje crkve prije 1318. godine, dokument je iznimno važan jer izričito govori o kolegijalnom kaptolu paške crkve. Zna se da je paška crkva uzdignuta na rang kolegijalne dvije godine prije toga, 1316., s kaptolom kanonika.³³

I upravo mi se uzdizanje paške crkve na rang kolegijalne čini jako dobrim razlogom za gradnju nove crkve. U svakom slučaju, ona postoji već 1318. godine, a po obliku i ne može biti puno starija. Njezinu gradnju valja stoga smjestiti na razmeđu 13. i 14. stoljeća, ili doista vezati uz formiranje kolegijalnog kaptola. Tome se ne bi suprotstavila niti stilska analiza, a niti opći povijesni podaci o paškoj komuni. Naime, uz sve poznate činjenice o stalnom osiromašivanju paške komune i borbama sa Zadrom, valja naglasiti da Pag kroz srednji vijek sporo prerasta iz malog naselja u grad. Tek 1192. prvi put dobiva kneza, a 1244. povelju o slobodnom kraljevskom gradu.³⁴ Tek od druge polovine 13. stoljeća paška je općina ekonomski sposobna za neki veći građevinski zahvat.

Povijesne okolnosti svakako su bitno utjecale i na sam izgled paške kolegijalne crkve. Koliko je iscrpljena komuna stalnim borbama sa Zadrom bila siromašna, prvenstveno zbog soli, glavnog izvora prihoda, jasno govori siromašna gradnja kolegijalne crkve. Građena je loše obradenim tesancima i ožbukana, a unutrašnjost razdijeljena zidanim stubovima bez kapitela.

S druge pak strane, crkveno-povijesna situacija može obrazložiti korištenje arhitektonskog tipa, moglo bi se reći, neprimjerenog vremenu nastanka. Naime, nepostojanje biskupije bitna je činjenica koja je odredila srednjovjekovnu umjetnost otoka. Koliko su je Pažani željeli i koliko im je to pitanje značilo potvrđuju kasniji, izjalovljeni napori da se dobije.³⁵ No, tokom čitavog srednjeg vijeka na otoku je to značilo ne samo nepostojanje većeg gradilišta oko kojeg bi se okupljali brojni majstori i time podizali kvalitetu izvedbi srednjovjekovnih crkava po otoku, već, što je bitnije, to je značilo i nemogućnost jače crkvene organizacije otoka. U tim okolnostima, uključujući stalno ograničavanje autonomije od strane Zadra, paška se arhitektura kretala u tradicionalnim okvirima. Jačanje ekonomske moći komune od druge polovine 13. stoljeća, i uzdignuće paške crkve na rang kolegijalne označilo je u tom pogledu preporod. Tim više nije nemoguće da je direktno preuzimanje arhitektonskog tipa zadarske katedrale značilo za paški kolegijalni kaptol simboličko uzdignuće njihove crkve, i nije stoga čudno što se preferira takav tradicionalni oblik, umjesto već suvremenijih gotičkih rješenja svešta.

No, niti povijesne okolnosti, niti ekonomska moć ne objašnjavaju do kraja oblik kolegijalne crkve Marijinog Uznesenja. Koliko se preuzimanje tipa može tumačiti simboličkim znakom i tradicionalizmom sre-

³² *T. Smičiklas*, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (CD) VIII, str. 518.

³³ *M. Suić*, nav. dj., str. 52.

³⁴ *M. Suić*, nav. dj., str. 38; *T. Raukar*, *Zadar u 15. st. — ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb 1977., str. 206.

³⁵ Osorski biskup Palčić, Pažanin, čak je dao izgraditi biskupsku palaču u Novom Gradu očekujući imenovanje. Vidi i: *M. Suić*, nav. dj.; *C. Fisković*, nav. dj.; *M. Granić*, *Proces formiranja Paške srednjovjekovne komune i velikog paškog vijeća do njegova ukinuća*, *Radovi Fil. fak. u Zadru* 26 (13), 1987., str. 246.

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, unutrašnjost, pogled na južnu apsidu

dine, a siromaštvo gradnje siromaštvom komune, to još uvijek ne objašnjava naglašenu čistoću geometrijskih volumena i strogoću prazne arhitekture. Dvije je činjenice, međutim, mogu objasniti.

Vrijeme izgradnje paške kolegijalne crkve poklapa se s već naglašenijim prodorom gotike u naše krajeve, prvenstveno preko franjevaca u posljednjim desetljećima 13. stoljeća. Čistoća i »golina« franjevačke i dominikanske arhitekture tako se poklopila sa slabom ekonomskom moći paške komune i njenim tradicionalizmom u izgradnji kolegijalne crkve.

To prihvaćanje »gotičke« ideje bez gotičke morfologije manje je rezultat svjesne težnje k uvođenju novosti (pogotovo što ih paška sredina nerado prihvaća), već više prihvaćanje redovničkog načina života, kako se to od cistercita do franjevaca i dominikanaca udomaćilo.

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, unutrašnjost, pogled na sjevernu apsidu

Naime, najraniji i najznačajniji dokument koji pašku kolegijalnu crkvu spominje, onaj iz 1318. godine, napisan je »in monasterio s. Marie M.«,³⁶ što je izuzetno važan podatak. Osim što se bave sekularnim poslovima — jer je i taj dokument tamo raden, a kasnije je arhiprezbiter prisutan prilikom donošenja oporuka — taj je kolegijalni kaptol očito bio organiziran vrlo striktno, s gotovo samostanskim običajima, kako kaže dokument, što možda znači da su to bili regularni kanonici. Inače, još od biskupa Chrodeganga iz Metza u drugoj polovini 8. stoljeća, koji preure-

³⁶ CD VIII, 518.

duje svoj katedralni kaptol gotovo u samostan sa striktnim provode-
njem zajedničkog života kanonika,³⁷ pa preko reforme Benedikta Anian-
skog u ranom 9. stoljeću³⁸, do velike crkvene reforme 11. stoljeća, mnogi
su katedralni i kolegijalni kaptoli živjeli po redovničkim pravilima radi
sprečavanja »razuzdanog« života, organiziravši se kao samostani.

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, glavna apsida

Tako nije nemoguće da se i paški kolegijalni kaptol organizirao po
tvrdim pravilima regularnih kanonika, tim više što dokument iz 1318.
govori o »monasterio«, što je često i bio izraz za kanoničke kaptole.³⁹
A takav striktan, gotovo samostanski život možda objašnjava čistoću
i strogost same crkve, primjerice i raspored oltara. Oni su i danas, bez

³⁷ C. Heitz, Metz et son groupe épiscopal à l'époque precarolingienne et carolin-
gienne, Cahier n° IV, Centre de recherches sur l'antiquité tardive et le haut
moyen — Age, Paris 1987., str. 11; J. Hubert, »Introibo ad altare«, Revue de l'art
24, Paris 1974., str. 19.

³⁸ J. Hubert, nav. dj. (bilj. 37), str. 19; G. Duby, Les chanoines réguliers et la vie
économique des XIe et XIIe siècles, Atti della Settimana di Studio, Mendola
1959., Milano 1962., str. 72—81.

³⁹ Vidi npr. u: J. Hubert, La vie commune des clercs et l'archéologie, Atti della
Settimana di Studio, Mendola 1959., Milano 1962., str. 100.

obzira na to što su vremenom zamijenjivani, na istim mjestima na kojima ih je našao vizitator A. Valier: glavni je oltar u centralnoj apsidi, a druga dva na bočnim zidovima nakon trećeg para stubova.⁴⁰ Takav bi raspored mogao označavati prvotno postojanje velikog kora za kanonike. Indirektno postojanje takvog kora spominje krčki biskup P. Bembo 1580. godine, koji u svojoj obrani zbog skidanja kora krčke katedrale kaže: »Ma non è disfatto quello di Pagho senza tanti rumori, il quale era di altro valore, che questo se ben non era da pietra.«⁴¹ Nije, nažalost, iz njegova izlaganja jasno radi li se o crkvi u Novom Pagu ili ovoj našoj. Teško

Stari Pag, Crkva Marijinog Uznesenja, naknadno probijen prozor na južnom boku apsida

je doista iznositi hipoteze u korist jedne ili druge mogućnosti. No, godinu dana prije toga vizitator Valier opisuje doista drveni kor crkve u Novom Pagu, s »lectorilli veteri«, te u sredini s drvenim pulpitima, koji se obično i nalaze na granici korske ograde.⁴²

Da je ta ograda bila skinuta godinu dana kasnije ne bi se mogao jasno razumjeti Bianchijev tekst o skidanju starog drvenog kora 1807. godine,⁴³ osim ako se to ne odnosi samo na korske klupe, a intervencija

⁴⁰ Valier, fol. 11.

⁴¹ Biskupski arhiv Krk, Akta P. Bemba I, 1581. Tekst donosi I. Žic; Kompleks katedrala — sv. Kvirin u Krku, Rad JAZU 360, Zagreb 1971., na str. 157.

⁴² Valier, fol. 8; R. Ivančević, Najstariji opis paške zborne crkve, Peristil 25, Zagreb 1982., str. 84, kad govori o tom dijelu Valierova izvještaja, chorus prevodi sa svetište. Pojam se, međutim, odnosi na korske klupe i korsku ogradu.

⁴³ C. F. Bianchi, nav. dj., str. 18; R. Ivančević, Najstariji opis . . . , str. 85.

1580. na korsku ogradu. Međutim, odnosilo se to skidanje kora na staru ili novu pašku crkvu, ostaje činjenica da je nova paška crkva u mnogo čemu imitirala staru, te je sasvim vjerojatno da je kor, a uz njega i pouzdano visoka korska ograda postojala i na kolegijalnoj crkvi u Starom Pagu. Naime, skidanje te ograde se provodi zbog njezine visine, jer je smetala pogledu na oltar, što se nije više slagalo s organizacijom liturgije nakon Tridentinskog koncila.⁴⁴

Na kraju sažimajući iznesenu analizu posve je sigurno da kolegijalna crkva Marijinog Uznesenja u Starom Pagu postoji 1318. godine, a da 1392. dobiva novu fasadu. Crkva ne može biti puno starija od prvog spominjanja, te njenu izgradnju treba fiksirati na prijelaz 13. na 14. stoljeće, ili je pak vezati uz uzdignuće paške crkve na rang kolegijalne 1316. godine. Crkva je kasnoromanička građevina koja svojom strogošću i čistoćom odražava striktan život kanonika koji je opslužuju, a istodobno preuzima, kao i mnoge crkve na Jadranu od konca 13. stoljeća, takav karakter od franjevačke arhitekture, bez obzira na stilske elemente. Tlocrtnom dispozicijom je po uzoru na zadarsku katedralu, te pokazuje tradicionalizam sredine u kojoj nastaje, čime se uklapa u opću sliku koju pružaju druge crkve otoka u srednjem vijeku.

⁴⁴ I Valier u svoju apostolsku vizitaciju ide zbog rezultata koncila. Inače, visoke korske ograde, bile one zidane ili pak lagane drvene, s prebačenim zastorima, doista su odvajale svećenički kor od puka. Tako su vremenom pred tom ogradom ljudi i trgovali i šetali se, čak i držali sajmove (vidi u: *J. Hubert*, nav. dj. (bilj. 37), str. 19.). I u krčkoj katedrali iza korske ograde bavilo se svakojakim poslovima, okretalo prema ženama umjesto prema oltaru, itd. kako to eksplicitno kaže P. Bembo u obrazloženju zbog rušenja kora (vidi: *I. Žic*, nav. dj., str. 157.).

Tlocrt crkve na terenu je izradio Ivan Tenšek. Nacrte je pripremila za tisak Ivana Valjato—Vrus, prema presjecima Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Rijeka.

LA CHIESA COLLEGALE DELL'ASSUNZIONE DI MARIA A PAGO VECCHIA

M. Jurković

La chiesa dell'assunzione di Maria a Pago Vecchia è un'armoniosa basilica il cui interno a tre navate è suddiviso da cinque paia di pilastri in muratura. L'ultimo sul lato occidentale è un semipilaastro, collegato alla facciata da ante della stessa larghezza. La chiesa fu allungata di questa lunghezza in occasione della costruzione della facciata nuova nel 1392. I pilastri hanno alte basi prive di profili, mentre dalla parte superiore sono definiti da forti imposte piatte, da cui si dipartono arcate semicirculari. Sul lato orientale la navata mediana termina con una grande abside semicirculari, mentre le due laterali sono iscritte nel muro posteriore.

La chiesa fu costruita con pietre poco lavorate e dipinta a calce esternamente e internamente.

La nuova facciata e le sculture su di essa furono realizzati nel 1392 dal maestro Paolo da Sulmona. Nel 1589 fu aggiunto alla chiesa il convento francescano che la salvò dalla rovina. Infatti, dopo la costruzione della nuova Pago, progettata ad alcuni chilometri di distanza, dal 1433 Pago Vecchia decadde completamente, e la chiesa collegiale è l'unico edificio conservatosi. In epoca barocca subì modificazioni minori, come l'apertura di grandi finestre semicirculari sulle pareti della navata principale, con cui le finestre basilicali più antiche furono chiuse.

Sulla collegiale dell'Assunzione di Maria si è scritto solo in rapporto con la nuova facciata e le sue sculture. Si riteneva che tutta la chiesa fosse stata costruita allora (1392). In base ai documenti e all'analisi stilistica invece si può constatare che la chiesa risale al passaggio dal XIII al XIV secolo. Numerosi testamenti del 1329 e del 1330 ricordano già la chiesa, e il documento più antico che ne parla è del 1318. Fu steso «in capitulo monasterium sancte Marie M.», e parla diffusamente del capitolo della collegiata della chiesa di Pago. Si sa che la chiesa di Pago fu innalzata al rango di collegiale due anni prima, nel 1316. E proprio questo fatto fu una buona ragione per la costruzione di una nuova chiesa. Ad ogni modo essa esisteva già nel 1318, e in base alla forma non può essere molto più vecchia. Per questo la sua costruzione va collocata al passaggio dal XIII al XIV secolo, o collegata alla formazione del capitolo collegiale.

Anche le circostanze storiche parlano a favore di questo fatto. Il comune di Pago era continuamente impoverito dalle guerre con Zara, Pago nel medioevo si trasformò molto lentamente da paese (pagus) in città, e solo dalla seconda metà del XIII secolo il comune di Pago è economicamente in grado di affrontare un intervento architettonico di maggiore portata. Per questo anche la chiesa è costruita così poveramente, priva di plastica architettonica. D'altra parte, il comune di Pago non fu mai sede di vescovado e ciò si riflesse sulla debole organizzazione ecclesiastica dell'isola, e sull'assenza di importanti botteghe d'architettura e di scultura. L'innalzamento della chiesa di Pago al rango di collegiale significò da questo punto di vista una rinascita. Così la ripresa della pianta del coro della cattedrale di Zara può essere spiegata con

il tradizionalismo dell'ambiente e come un segno simbolico. Si tratta della ripresa di un modello in modo del tutto consapevole e non deve essere considerato un ritardo, sebbene all'epoca di costruzione della chiesa le forme gotiche diventino norma per gli edifici di culto.

La purezza e la »nudità« delle forme e l'assenza di plastica architettonica si possono spiegare con l'adozione dei principi dell'architettura francescana e domenicana a quel tempo già affermatasi nell'Adriatico, ma anche con l'organizzazione di una vita canonica più severa del capitolo collegiale della chiesa di Pago. Infatti, un documento del 1318 parla del »monasterio S. Marie M.«, e ciò potrebbe significare che a Pago vi erano dei canonici regolari, poiché spesso il termine monastero viene usato per i capitoli canonici.

La chiesa di S. Maria dell'Assunzione a Pago Vecchia esiste, dunque, fin dal 1318, e la sua edificazione è in rapporto con la formazione del capitolo collegiale. La chiesa è tardoromanica e con la sua semplicità riflette la vita dei suoi canonici, e allo stesso tempo prende, come molte chiese sull'Adriatico dalla fine del XIII secolo, tale carattere dall'architettura francescana, senza considerare gli elementi stilistici. La pianta riprende il modello della molto più antica cattedrale di Zara, e testimonia il conservatorismo locale, rientrando con ciò nell'immagine d'insieme che offrono le chiese delle isole nel medioevo.